

Valerie M. Hope – Roman death, Continuumbooks, London-New York, 2009

Cartea își propune să ofere o perspectivă asupra mai multor procese din lumea romană – modul în care supraviețuitorii depășeau faptul morții prin ritualuri funerare, comemorative, de jelire; modul cum înlăturau cadavrul din lume și apoi reintegrau identitatea / amintirea decedatului în lumea celor vii.

Autoarea dorește să ofere o perspectivă integrată asupra subiectului, de la conceperea mormântului și a patului mortuar până la lumea de apoi. Cartea este adresată unei categorii largi de cititori, cu scopul de a accentua importanța morții, a faptului de a muri și a mortului în lumea romană.

Perioada abordată în lucrare este cea a secolelor I î.Hr. – II d.Hr., iar autorii care sunt folosiți în lucrare sunt Cicero, Ovidiu, Vergiliu, Horațiu, Seneca cel Tânăr, Petronius, Stațius, Tacitus, Pliniu cel Tânăr, Plutarh și Lucian. Plecând de la aceste surse pot fi reconstituite anumite schimbări cronologice – în ce privește comportamentul prescris în fața morții, cum erau oamenii îngropați și comemorați – și se pot stabili anumite legături între aceste schimbări și cele din domeniul social și politic.

Imperiul Roman era vast, ca întindere, iar obiceiurile funerare pot lămuri anumite aspecte ale interacțiunii culturale între romani și populațiile cucerite. Roma avea o relație fundamentală cu Grecia în multe domenii, ceea ce face dificil de separat grecul de roman în domeniul ritualurilor comemorative și funerare.

Societatea romană era una ierarhică și patriarhală, dar oferea posibilități de ascensiune socială lentă. Această societate poate fi cunoscută prin toate tipurile de literatură păstrată până azi, dar această literatură are și unele limitări. Ea prezintă un punct de vedere centrat pe Roma și e adresată, pentru consum, unui grup minoritar. Pentru moarte, înmormântare și comemorare, ea prezintă idealurile unei elite masculine restrânse numeric. Dacă dorim reconstituirea credințelor unor categorii mai largi trebuie să luăm în calcul alte surse de informație – inscripții, reprezentări de pe monumentele funerare, mormintele, resturile de schelete etc. Autoarea își propune să ofere o abordare integrată, acolo unde sursele permit acest lucru.

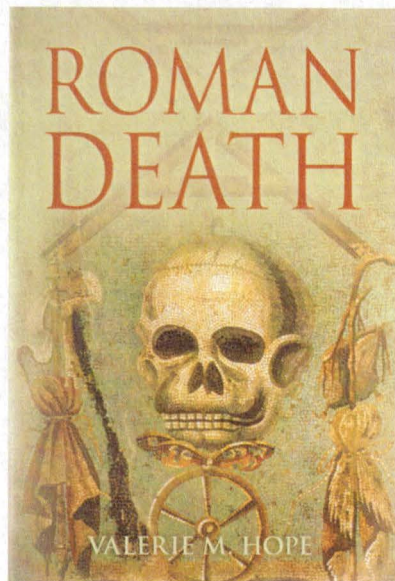
Studiul morții, credințelor, obiceiurilor și ritualurilor funerare permite o mai bună înțelegere a modului de viață al unei societăți. Cartea caută să integreze toate aspectele procesului morții pentru a lămuri toate etapele drumului parcurs de muribund, defunct și de cei îndoliați.

Autoarea cărții vrea să sublinieze două teme: a) echilibrul între continuitate și tradiție – comentarii antici insistau asupra importanței tradiției, dar erau conștienți și de inevitabilitatea schimbărilor în acest domeniu; b) amploarea interacțiunii între vii și morți – exista o legătură amplă între vii și morți prin strategii ale memoriei, conținutul testamentelor, aspectul mormintelor, credințele despre viața de apoi, așezarea cimitirelor.

Capitolul I, **Înfruntând moartea**, are următoarele subdiviziuni – *O filosofie a morții; Înfruntând inevitabilul; Amintește-ți că vei muri; Ultima dorință și testamentul; Testamente, monumente și memorie; Păstrarea reputației și identității; Reamintirea vieții.*

Din concluziile acestui capitol reținem:

- Mormintele aveau ca scop mai degrabă reamintirea morților așa cum fuseseră în timpul vieții decât în calitate de morți / entități descompuse, sau decât să îi reprezinte ca membri ai unei lumi de dincolo noi și separate de cea a viilor;
- Monumentele funerare erau pentru amintirea trecutului; mormintele erau completate de statui, clădiri, fundații, opere literare.

- Unii oameni se gândeau la moarte / își înfruntau propria mortalitate, dar alți oameni se preocupau de probleme mai practice – unde să le fie puse rămășițele, cum să le fie înfățișată viața. Ei sperau la un fel de nemurire a memoriei în această lume, prin care să compenseze credințele despre viața de apoi și temutul sfârșit al vieții.

Capitolul al II-lea, **Scenele de moarte**, are următoarele subdiviziuni: *Speranța de viață; Cauzele morții; Patul mortuar; Moartea bună; Sinuciderea; Moduri rele de a muri.*

Reținem din concluziile acestui capitol următoarele:

- Nu putem cunoaște prea bine cauzele mortalității și speranța de viață în lumea romană.
- Referitor la modul de a muri, cel mai adesea ne sunt relatate scene ideale despre cum ar trebui să moară cineva, mai mult decât se întâmpla în realitate. Idealurile erau concentrate pe bărbați și prescriau nevoia de înfruntare a morții cu calm și curaj. Aceste idealuri erau domesticite cu imaginea patului funerar așezat în centrul casei și al familiei, înconjurat de copii și femei, care completează imaginea bărbaților ce mor bine.
- În literatură scenele de moarte au fost construite pentru a servi nevoilor autorului, climatului politic sau ambelor; de multe ori faptele erau distorsionate în funcție de interese, astfel că nu putem reconstitui prea bine realitatea.

Capitolul al III-lea, **Funeralii și sărbători**, are următoarele subdiviziuni: *Cheltuieli și antreprenori de pompe funebre; Pregătirea corpului; Procesiunea funerară; Discursurile funebre; Eliminarea cadavrului; Masa; Funeraliile ca spectacole.*

Ideile principale subliniate în acest capitol sunt următoarele:

- Există destule incertitudini, neclarități referitoare la folosirea anumitor indicii pentru reconstituirea funeraliilor romane. Putem spune sigur că acestea erau influențate de factori sociali precum averea, statutul-ul, sexul, vârsta.
- Se remarcă anumite elemente de schimbare, cum ar fi creșterea frecvenței folosirii de antreprenori de pompe funebre, declinul folosirii de portrete ale strămoșilor, separația între incinerare și inhumare etc.
- Ritualurile marcau separarea mortului de cei vii, permitea supraviețuitorilor să își renegocieze poziția în societate. Moartea era asociată cu murdăria, cu neliniștea și confuzia. Ritualurile funerare reprezentau și o călătorie ce integra mortul cu noul său loc, în lumea de apoi, printre strămoși.
- Ritualurile funerare aveau și potențialul de a oglindi și întări diviziunile sociale majore din societatea romană. Ele fortificau structurile sociale și rolurile din societate existente, reconfirmând forța lor.
- Cunoaștem cel mai bine funeraliile elitei și ale celor relativ înstăriți. În cadrul lor avea un rol important elementul de imagine, dar și faptul că erau o experiență împărtășită de un număr mare de oameni. Spectacolul funeraliilor putea fi utilizat în diverse scopuri; ele puteau să fie serioase, dar puteau reprezenta și o perioadă de excese.

Capitolul al IV-lea, **Rai și Iad**, are următoarele subdiviziuni: *Prezența mortului; Lumea subterană; Regatele cerești; Credință și nemurire; Fantome și spirite.* Reținem din concluziile autoarei:

- Mulți romani credeau că mortul continuă să fie prezent în viața lor. Exista posibilitatea de a alege ceea ce să crezi despre lumea de dincolo – să ai o credință precisă, sau să crezi în mai multe lucruri, putând amesteca credințele într-o manieră personală.
- Un exemplu de acest fel este descrierea Hadesului din *Eneida* lui Vergiliu; poate fi socotită o creație pur literară, fără legătură cu realitatea, sau poate fi considerată un indiciu pentru credințele unei părți a oamenilor, cel puțin.
- Chiar dacă regatul morților era o fantezie literară, morții au fost o prezență permanentă în lumea romană, trebuind să fie recunoscuți, onorați și respectați.

Capitolul al V-lea, **Jelirea morților**, are următoarele părți: *Reguli pentru jelire; Idealuri pentru bocire; Consolare și filosofie; Pierderea unui copil; Văduve și văduvi; Literatura supărării.* Dintre concluziile autoarei la acest capitol reținem:

- S-au păstrat perspective polarizate și stereotipe referitoare la bocirea morților; bocitul în public era considerat bun pentru femei, plebei, cei needucați și necivilizați, oamenii slabi, împărații incompetenți; un adevărat bărbat trebuia să își controleze emoțiile.

- Aceste idealuri/stereotipuri au fost însă contestate; conflictul între tradiționaliști și cei mai deschiși la minte este reflectat și în literatură.
- Pentru elite s-a menținut tradiția unui comportament rezervat în astfel de circumstanțe; se poate să fi intervenit anumite „înmuieri” ale acestor modele de comportament, dar avem de a face până azi mai degrabă cu probleme de reprezentări/interpretare, mai degrabă decât cu experiența unor oameni reali.

Capitolul al VI-lea, **Comemorarea și amintirea mortului**, are următoarele părți: *Localizarea și organizarea cimitirelor; Monumente; Epitafuri; Păstrarea memoriei și a mormântului; Onoare și dezonoare*. Iată câteva concluzii ale acestui capitol:

- În lumea romană morții erau pretutindeni și amintirile trecutului erau integrate în viața cotidiană; rememorarea morților era o sarcină publică, dar și una privată.
- Cimitirele erau o parte integrantă a suburbiilor și serveau ca loc de întâlnire a viilor cu morții; întâlnirile puteau fi întâmplătoare (cazul trecătorilor) sau organizate (vizite, banchete funebre).
- Mormintele erau o parte acceptată și așteptată a peisajului suburban, servind drept cadru/decor pentru anumite activități (călătorie, funeralii, cult etc.).
- Cu toate modificările de formă, organizare, aspect etc., cimitirele și monumentele au servit aceluiași scop principal – morții să fie văzuți, onorați, rememorați. Se poate ca, uneori, realitatea să fi fost opusă acestui ideal, dar morții, ca și colectiv, uniți în fața porților orașului, au continuat lupta contra uitării.

Epilogul **Din patul mortuar la viața de apoi** sintetizează principalele idei ale lucrării. Le redăm într-o formă abreviată:

- Locuitorii lumii romane se confruntau adesea cu fenomenul mortalității; ei reușeau să aibă un limbaj comun ce le permitea să vorbească despre moarte, să o anticipeze și să o accepte într-un anumit grad.
- Moartea ridica probleme practice, precum transmiterea proprietății sau locul morților în lumea celor vii. Decedații lăseau în urmă testamente, dar soarta lor depindea, în cele din urmă, de cei vii, care organizau funeraliile, atribuiau roluri simbolice morților și viilor.
- Morții erau „mutați” la marginile lumii viilor, dar „viața” lor în cimitire le dădea o prezență continuă; ei continuau să rămână în spațiul celor vii, ca strămoși, prin diferite obiecte care le mențineau amintirea – portrete, statuete, inscripții etc.
- Poziția socială a unei persoane influența experiența ei de a muri, rolul în funeralii și comportamentul ca bocitor/bocitoare; cu toate diferențele exista conștiința faptului că moartea îi nivelează pe toți, că morții și cei în doliu erau uniți de ritualuri, credințe, comportamente fundamentale.
- Anumite roluri/comportamente erau dictate de sex, fără a fi însă absolute; în contextul funeraliilor se puteau produce schimbări, modificări etc. Comportamentul putea fi idealizat/polarizat ca bun sau rău, iar aceasta crea o scară pe care puteau fi puse comportamentul, identitatea și rolul unei persoane, pe baza căreia să se evalueze comportamentul altora.
- Reamintirea morților, în mod colectiv, era o datorie; societatea era invadată de strategii ale memoriei. Actele de pomenire erau organizate și structurate în oarecare măsură, idealul fiind interacțiunea între vii și morți.
- Funeraliile romane erau fixate de tradiție, dar au existat permanent și schimbări, adaptări la noile timpuri. Dezbaterile pe tema schimbărilor pot fi fascinant de urmărit.

Cartea mai conține **trei apendice** (Lista împăraților romani, Ghidul valorilor monetare, Glosarul unor termeni funerari), **Note**, **Listă bibliografică**, un **Index** de nume. Am remarcat, în cadrul listei bibliografice, preponderența absolută a lucrărilor scrise în limbile engleză și germană, și numărul mult mai redus al celor în limbile franceză și italiană. Nu sunt menționate unele lucrări importante pentru acest domeniu, cum ar fi *Lux perpetua*, *Recherches sur le symbolismes funeraires des romains* semnate de Franz Cumont, *Les sarchophages romaines a des representations dionysiaques* semnată de Robert Turcan, *MOUSIKOS ANER. Etude sur les scenes de la vie intellectuelle figurant sur les monuments funeraires romaines* semnată de Henri Irene Marrou.

În ciuda acestor mici lipsuri, lucrarea oferă o imagine clară și cuprinzătoare asupra subiectului abordat, ceea ce ne face să o recomandăm celor interesați de studiul Antichității romane.

Silvius Ovidiu CHIȘ